

ПОГЛЯДИ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА НА КУЛЬТУРУ МОВИ

У статті простежено особливості функціонування поняття культура мови в працях В. Сімовича. Чимало думок ученого актуальні й сьогодні. Важливим складником підручників і навчальних посібників є висвітлення питання про культуру мови, що дають змогу зазначити основні аспекти вияву культури мовлення. Культуру мови визначено такими ознаками, як правильне уміння вимовляти, наголошувати, вживати слова й будувати висловлювання. Сукупність таких ознак засвідчує рівень розвитку літературної мови. У ширшому значенні поняття культура мови вживають зі словосполученням «екологія мови».

Ключові слова: культура мови (мовлення), нормативність, адекватність, естетичність, поліфункціональність, В. Сімович, «екологія мови».

В статті прослідковуються особливості функціонування поняття культура мови в працях В. Сімовича. Многие мысли ученого актуальны и сегодня. Важной составляющей учебников и учебных пособий является освещение вопросов культуры речи, позволяющие указать на основные аспекты проявления культуры речи. Культура речи определяется такими признаками, как правильное умение произносить, акцентировать, употреблять слова и строить высказывания. Совокупность таких признаков свидетельствует об уровне развития литературного языка. В более широком смысле понятия культура речи употребляется со словосочетанием экология языка.

Ключевые слова: культура речи (речи), нормативность, адекватность, эстетичность, полифункциональность, В. Сімович, «экология языка».

In connection with the growth of the socio-political level of the population at the beginning of the 20th century the language was enriched with diverse research. Scientists were interested in the changes that have taken place in the recent period. A number of scientists have analyzed the notion of linguistic norm, which is part of the structure of language culture. The concepts of language culture were in the field of research by scholars at the beginning of the 20th century and continue to this day, since under this notion is understood the proper possession of the norms of the language formed by an educated society. In order to understand the development of the notion of language culture, scientist should consider publications by V. Symovych, who was a scientist at the beginning of the 20th century, that characterized by a number of criteria in various spheres of cultural life of man. To confirm the actuality

of the study of this concept, we compare the views of the scientist with the views of modern scholars. V. Simovych analyzed linguistic advice, ethical and grammatical rules, which will form a highly cultured nation. V. Simovych emphasized that the selected language is a sign of education, which creates its independence, which the scientist equated to linguistic independence. The term culture language and the relationship between definitions in various scientific sources are analyzed. The basic criteria of the culture of speech are revealed: normativity, adequacy, aesthetics, polyfunctionality. It was investigated that language culture is implemented in compliance with linguistic norms that correspond to the trends of language development. In the future it is necessary to study the aspects of culture of the language by the scholars of the early XX and XXI centuries.

Key words: language culture (speech), normativity, adequacy, aesthetics, polyfunctionality, V. Simovych, «ecology of language».

Уважаємо, що питання культури мови тісно пов'язане не лише з освітою, а й з менталітетом нації, тому дослідження цієї теми є актуальним. Цій темі присвячено чимало розвідок, авторами яких стали Н. Бабич [2], Д. Гринчишин [3], Р. Зорівчак [4], А. Капелюшний [3], О. Сербенська [1], О. Пономарів [8], З. Терлак [3], Є. Чак [15], Л. Струганець [14] та ін.

За мету в дослідженні поставлено розглянути поняття культура мови та її трактування на початку ХХ ст. крізь призму поглядів В. Сімовича. Нашу увагу зосереджено на працях Василя Сімовича, у яких він торкався питань культури мови, зокрема у «Практичній граматиці української мови» (1918 р.) та у «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921 р.). Штрихи культурного спрямування в мові поставали також у низці його праць, зокрема: «Хто у нас знає мову», «На теми мови», «Жінка і культура мови», «Великоукраїнські» вислови», «Дещо про нашу купецьку мову», «Наша товариська мова», «Рідна мова й інтелектуальний розвій дитині», «Один гін і сто перепон» (Наші «швайцарці»), «Театр і культурна мова», передмова до праці «Синявський О. Норми української літературної мови» та ін.

Проаналізуємо деякі думки, що їх виклав В. Сімович щодо культури українського слова.

В. Сімович випустив у світ «Практичну граматику української мови» [12] для застосування в шкільному навчанні.

Автор пише: «Призначена для нашого українського вчителя повести цею книжкою на иньчий, новий шлях розуміння цієї гарної, бо живої, науки» [12, с. 6]. Зазначимо, що підхід дослідника відіграє важливу роль для загального процесу вивчення мови, бо ж учитель найперше повинен усвідомлювати сутність навчального процесу.

Коротко В. Сімович виклав думки про призначення навчальних книг та про те, що допомагає розвинути культуру мови: «Я укладав цю граматику так, що звертав увагу на спосіб, як би то цього предмету вчити других. А найважливіше для нас то те, щоб ми навчилися правильно вживати значків для звуків, що їх має українська мова, та форм, якими вона розпоряджає» [12, с. 6–7]. Загалом уся грамика побудована так, щоб учень міг досягнути всі можливі норми, опрацьовані в навчальній книзі.

У праці «Хто у нас знає мову» В. Сімович прагне пробудити зацікавлених і небайдужих до обговорення шкільних питань, тобто закликає до дискусій із приводу методики, способів, якими повинно відбуватися навчання української мови, культури в школі. Основний заклик, що його подав В. Сімович у статті, звучить так: «Мені лиш ходить о те, щоб розвинулася дискусія над наукою української мови в середніх школах» [13, с. 228]. Одразу науковець переходить до труднощів, які дотичні до шкільних кіл. На думку мовознавця, про навчання мови потрібно дбати, викладати цей предмет варто якісно. «А фахового учителя нема; української мови вчить хто-будь», – пише В. Сімович [13, с. 228]. Для цього потрібно шукати того, хто залюблений в українське слово, або ж відповідає фаху. Найважливіше, «щоб не була тягарем для того, хто учить, і для того, хто учиться. А тягарем, огидливим тягарем, є вона для обох сторін, і мусить ним бути. Бо як же не буде тягарем річ, якої нефаховий учитель не розуміє, і, не розуміючи її, так само незрозумілою робить її для учеників. Способніші ученики пізнають це недоладдя, і учитель, щоб зовсім не стратити авторитету в класі, мусить закинути науку граматики. Легше задавати вірші напам'ять та уступи до оповідання, ну, вірші та оповідання гарніші, ніж грамика, мають у собі щось живого, грамика ж суха річ...»

[13, с. 229].

Друга причина, яка применшувала роль школи, полягала в тому, що «вона в очах учеників не розсадник науки, а так собі, інституція, яку треба покінчити, щоби чимсь бути» [13, с. 229].

Вирішити ці та інші питання зможе вивчення мови крізь призму культури. Культура мови зростає з поетичних рядків. З огляду на це в багатьох школярів виникав хист до поетичного рядка. У цьому разі мову обрамлюють і відточують. Щодо цього В. Сімович провів спостереження й відзначив, що вірш «щасливця», який написаний доброю мовою, одразу потрапляв до друку в часописі. Автором міг стати той, «що мову розуміє, і відчуває її музикальність, і знає дуже докладно, хто із письменників вживає гарної мови, а хто погано пише» [13, с. 230].

Цими словами автор статті хотів сказати своє слово для того, щоб відбулися зрушення з-поміж шкільної спільноти, бо ж, як уважає В. Сімович, зі школи повинні випускати учнів з гарними знаннями рідної мови та її культури.

Про культуру мови йдеться і на сторінках «На теми мови». Автор зазначає, що все «зосереджується тільки коло двох пунктів: а) коло «москвофільство» наших авторів (не жахайтесь слова шановний читачу!) у сфері — мови й б) коло своєрідного консерватизму нашої громади в поглядах на все нове, що в нас твориться на тому полі» [11, с. 236]. У подальших висловлюваннях В. Сімович подає рішучі звернення з пересторогою щодо вживання конструкцій, які часто-густо можуть суперечити духові мови, тобто затирати українські мовні вислови, фрази: «Це проявляється й у правописі чужих слів, і в відміні, й у роді, який прикладаємо до чужих слів, і т. д.; ігноруючи закони української граматики, заводити в нашу мову московські форми; оминаючи свої власні фрази, брати московські; дослівно перекладати (а то й не перекладеними лишати) слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чин і й т. д.» [11, с. 236].

Зокрема, у статті «Жінка і культура мови» В. Сімович

звертається до матерів, які повинні піклуватися про те, як розмовлятимуть їхні діти. Читаємо в статті: «Мати раз у раз поправляла дітей і наказувала, щоб вони висловлювалися поправно по-німецьки. А була це дружина звичайного віденського робітника» [10, с. 271]. В. Сімович помітив розмову німецької пані, зафіксував і переповів українському читачеві. Цим він хотів наголосити, яким повинно бути виховання дітей у всіх суспільних прошарках. Автор прагнув, щоб українська жінка не лише вважала, «як сама говорить, але щоб поправляла мову своєї дитини, та наказувала їй, щоб висловлювалася як слід по-українському...» [10, с. 271]. Натомість В. Сімовичу хотілося, щоб наші бабусі зверталися до онуків літературною мовою. В українській культурі дослідник наводить приклад протилежного: «зате часто чув, що сини та внуки навчали своєї мами та бабусі, як його треба говорити по-українськи й за те їм і діставалося: мовляв, «ми вже застарі» або «ти нас не вчи» і т. д.» [10, с. 272]. Загалом науковець у цій статті проаналізував стан культури мови, на який звернено увагу жіноцтва у вибіркових країнах світу. В. Сімович відзначив також, що «в чеських жінок культура мови стоїть дуже високо...» [10, с. 272]. Автор праці вважав, що на жінку-матір покладено високу честь подбати про культурне зростання прийдешнього покоління: «Вона найбільш на дітей впливає, але й тим, що вона своєю мовою заражує ціле довкілля, легковаження справ мови жінкою передається товариству, в якому вона повертається...» [10, с. 272]. В. Сімович окреслив ті пагони, у які повинна втрутитися жіноча натура, щоб створити культурне середовище. Адже «жіноча цю справу бере легко, справа з орфоепією, з літературною мовою, з її культурою йде дуже туго» [10, с. 272]. На думку науковця, звучить ця мова з уст жіночих і тонше і приємніше. Отже, дослідник перелічив чимало ознак набуття народом культури мови через посередництво жінки, виділив також ті категорії, що «просяться» бути в центрі уваги, щоб мова ставала «культивованою» (за терміном В. Сімовича). В. Сімович був одним з небагатьох знавців слова, хто вмів помітити та підкреслити красу слова, що зараз кодифікуємо як культуру мови

(мовлення).

Торкається дослідник проблемних питань культури слова, зокрема називаючи «неможливими щодо мови шкільні підручники», бо вони ввібрали в себе «гидотні переклади клясичних письменників» [10, с. 272]. Проте сама проблема назріла значно гостріше через те, що «орфоепія, що нормалізація форм, що синтаксичні явища, що семантика, фразеологія – що це все творить мову, не правопис...» [10, с. 273].

Ці мовні питання В. Сімович фіксує зі сподіваннями, що жінці у світі науки мови вдасться викоринити той кукіль із золотих колосків пшениці.

В. Сімович розглядав і подавав у своїх розвідках культуру мови як сукупність правил етичних і граматичних, уживаючи які, мовець пізнає правильне використання слів, форми, структури, їх порядок у реченні. Науковець добре розумів, що від розвитку мови залежатиме зростання культури й самого народу.

В. Сімович уважав, що сукупність лінгвальних та позалінгвальних чинників дає змогу стверджувати, що мова здатна творити націю, бо саме мова є найважливішою ознакою самобутності народу.

З огляду на побудову структурного апарату мови надважливим її складником є культура мови в сучасних підручниках та навчальних посібниках, тому розглянемо принципи дослідження цього поняття науковцями.

Культура мови – галузь мовознавства, що займається утвердженням (кодифікацією) норм на всіх мовних рівнях.

З. Мацюк, Н. Станкевич виділяють такі основні аспекти вияву культури мовлення:

нормативність (дотримання усіх правил усного і писемного мовлення);

адекватність (точність висловлювань, ясність і зрозумілість мовлення);

естетичність (використання експресивно-стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим і виразним);

поліфункціональність (забезпечення застосування мови в різних сферах життєдіяльності) [6, с. 53–54].

За М. Зубковим, культура мовлення – збереження мовних норм вимови, наголошування, слововживання й побудови висловлювань; нормативність, літературність усної й писемної мови, що полягає в грамотності, точності, ясності, чистоті, логічній стрункості [5, с. 300].

Культура мови, за визначенням Л. Струганець, – це 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що постають за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання; 2) культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення в мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика в державі [14, с. 1].

М. Пентилюк зауважує, що науку, яка вивчає нормативність мови, її відповідність тим вимогам, що ставлять перед мовою в суспільстві, називають культурою мови [7, с. 12].

Культура мовлення передусім передбачає сукупність відібраних комунікативних якостей, що стають ще виразнішими завдяки чітко визначеній низці ознак.

На сьогодні науковці термін культура мови розглядають у ширшому сенсі. Зокрема, О. Сербенська вважає, що семантично спорідненим з висловом культура мови (мовлення) є вислів «екологія мови» [9].

Не менш важливу роль у закладах освіти відіграє роль культури самого викладача. Діяльність учителя-наставника покликана створити в студентів цілісно-орієнтоване бачення для вироблення культурних норм у мові. Саме культура є підґрунтям формування особистості викладача.

Поняттям культура мови (мовлення) науковці оперують ще з початку ХХ ст., як складником, що долучається до творення культурної спільноти в суспільстві. Широкий спектр поглядів виклав саме В. Сімович. Низка його праць засвідчує інтерес до різних сфер людського життя, де наявна культура мови. Науковець подає мовні поради, які змогли б уберегти від затирання власне українські мовні фрази, вислови, зосереджує також увагу на орфоєпії нашої мови. На думку В. Сімовича, важливим є відбір сукупності правил етичних та граматичних.

Уважаємо, що запропоновані В. Сімовичем думки можуть стати об'єктом подальших досліджень з погляду наявних кількісних та якісних мовних характеристик, що творять культурний пласт мови. Увагу варто приділити також поняттю «професійна культура українця». На сьогодні функціонування мовних норм, які описують під терміном «культура мови», зазнає чимало перешкод для нормативного вживання, тому неминуче потребує появи наукових розвідок з дослідженням цих аспектів культури мови.

Бібліографічні посилання

1. **Антисуржик.** Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.
2. **Бабич Н. Д.** Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
3. **Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З.** Словник-довідник з культури української мови. – Київ : Знання, 2006. – 368 с.
4. **Зорівчак Р.** «Боліти болем слова нашого...»: Поради мовознавця. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – 176 с.
5. **Зубков М.** Сучасне українське ділове мовлення. – Харків : Торсінг, 2001. – 384 с.
6. **Мацюк З., Станкевич Н.** Українська мова професійного спілкування. – Київ : Каравела, 2005. – 352 с.
7. **Пентиліук М. І., Маруніч І. І., Гайдаєнко І. В.** Ділове спілкування та культура мовлення. – Київ : Центр навчальної літератури, 2010. – 224 с.
8. **Пономарів О.** Культура слова: Мовностилістичні поради. – Київ : Либідь, 2001. – 240 с.
9. **Сербенська О.** Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 17–20.
10. **Сімович В.** Жінка і культура мови // Сімович В. Праці у двох томах. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2005. – Том 1:

- Мовознавство. – С. 271 – 273.
11. **Сімович В.** На теми мови // Сімович В. Праці у двох томах. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2005. – Том 1: Мовознавство. – С. 236–270.
 12. **Сімович В.** Практична граматики української мови. – Раштат, 1918. – 367 с.
 13. **Сімович В.** Хто у нас знає мову // Сімович В. Праці у двох томах. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2005. – Том 1: Мовознавство. – С. 228–235.
 14. **Струганець Л. В.** Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2000. – 88 с.
 15. **Чак Є. Д.** Складні випадки вживання слів. – Київ : Рад. шк., 1984. – 184 с.

Рецензент: к. філол. н., доц. Єщенко Т. А.